

Gilles Bancarel, *Raynal ou le devoir de vérité*, Paris: Honoré Champion éditeur, 2004. (656 s.)

Historiografen och filosofen Guillaume-Thomas-François Raynal föddes i den lilla staden Saint-Geniez d'Olt i landskapet Rouergue i sydvästra Frankrike år 1713 och dog i Paris 1796. Han studerade hos jesuiterna i Pézenas, inträdde i deras orden, prästvigdes och nådde så småningom en viss, lokal ryktbarhet som lärare och förkunnare. Hans naturliga smak för oberoende och hans önskan att framträda på en större scen fick honom att lämna jesuiterna och bege sig till Paris (1747).

Ungefär så inleds artikeln om den i livstiden berömda men numera tämligen bortglömde abbé Raynal i *Grand Dictionnaire Larousse du XIXe siècle* (1866). Artikelförfattaren, den i dag kanske bättre ihågkomne lexikografen Pierre Larousse (1817–1875), hade upplysningen som sin personliga förebild och då i synnerhet dess främste förespråkare, Denis Diderot, upphovsmannen till *la Grande Encyclopédie*. Men hans inställning till Diderots jämnåriga medarbetare i encyklopedin Raynal var inte lika gynnsam. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av artikeln, vars till en början lätt maliciösa underton efter hand blir öppet kritisk. Larousse menade att den flitige författaren och upplysningsfilosofen Raynal förfelat sitt livsverk genom att sluta som renegat och svikare av revolutionens ideal. Den specifika händelse han åsyftar var när Raynal i ett brev till nationalförsamlingen 1791 tog avstånd från de religiösa och politiska strider och den anarkism som följt i revolutionens spår, »de brott som höljer riket i sorg» (s. 474), och hyllade den fallna monarkin. »Den olycklige åldringen hoppades utan tvivel genom denna vettlösa åtgärd kunna återföra allmänna opinionen till det förflutnas avgudadyrkan (*fétichisme*)», skriver Larousse.

Efter den famösa »adressen» till nationalförsamlingen lägrade sig en sekellång tystnad kring den märkliga abbén, och det var först en bit in på 1900-talet som ett förnyat intresse vaknade och en mer nyanserad bild började växa fram. Den första stora biografen var Anatole Feugères *Un Précurseur de la Révolution: l'Abbé Raynal (1713–1796)*, som utkom i Angoulême 1922. Gilles Bancarel stöder sig i sin voluminösa och väldo-

kumenterade avhandling i viktiga avseenden på detta pionjärbete. Men han finner det också angeläget att söka ge abbén ett slags upprättelse, att »bakom Diderots staty upptäcka Raynals egen roll som intellektuell, som animatör av ett socialt nätverk av europeiska dimensioner och som upplysningsman» (s. 35).

Avhandlingsförfattaren är verksam som bibliotekarie och forskare vid Centre Inter-Régional de Développement de l'Occitan (CIRDOC) i Béziers och ordförande i Société d'Étude Guillaume-Thomas Raynal. Han sticker inte under stol med sina lokalpatriotiska känslor för sin store landsman. Redan titeln på Bancarels arbete antyder att vi här kommer att möta bilden av en ädel och principfast upplysningsman, som föredrog att säga sanningen framför varje eftergift åt den tillfälliga makten.

Bancarels strävan är att distansera sig från en kronologisk framställning i strikt mening. Han önskar studera såväl Raynal personligen som de idéhistoriska sammanhang han är en del av. Bancarel väljer följaktligen att koncentrera sig på ett antal utvalda episoder i Raynals liv, och han vill samtidigt ha frihet att i analysens intresse sammanställa tidsmässigt och rumsligt disparata fakta. Icke desto mindre är resultatet ganska snarlikt en traditionell biografi. I det första av fyra huvudavsnitt, »Aux origines d'une vocation», skildras sålunda den inledande fasen i hans liv. Bancarel tar markant avstamp i Raynals familjeförhållanden och i hans sydvästfranska, occitanska hemhörighet. Möjligen överdriver han här betydelsen av de vänskaps- och släktskapsrelationer Raynal kunde mobilisera för sin kommande karriär. Han skulle på sin långa väg till ryktbarheten komma att möta många svårigheter.

I andra kapitlet, »La maîtrise de l'écriture», belyses de avgörande åren i huvudstaden och Raynals debut som historisk författare och journalist. Under sin första tid i Paris tjänstgjorde han som präst i kyrkan Saint Sulpice. Han ansåg själv att han var en hygglig talare, även om hans sydfranska accent – »un assent de tous les diables», med hans egna ord och stavning – beredde honom svårigheter. Hans liv tog en ny vändning när han övergav prästkallet för att i stället söka leva av sin penna. Han blev snart en flitig gäst i Helvétius, d'Holbachs och Madame Geoffrins salonger. Redan 1748 utgav han två historiska arbeten, *Histoire du stad-*

boudérat, vars polemiska udd var riktad mot det holländska kungahuset Oranien, och *Histoire du Parlement d'Angleterre*. 1750 inträdde han som redaktör för den ansedda tidskriften *Mercur de France*.

Till abbéns vänner hörde den tyskfödde skriftstäl-laren och baronen Frédéric Melchior Grimm (1723–1807), vars berömda *Correspondance littéraire* (1753–1790) inleds med en recension av ett nypublicerat verk av Raynal med titeln *Anecdotes historiques, mili-taires et politiques de l'Europe, depuis l'élévation de Charles Quint au trône de l'Empire jusqu'au traité d'Aix-la-Chapelle en 1748* (1753). Anmäslans placering på korrespondensens förs-ta sidor måste uppfattas som en reverens åt den äldre kollegan. Raynal svarade nämligen ända sedan sitt förs-ta år i Paris för en liknande korrespondens, de så kalla-de *Nouvelles littéraires*. Grimm ställde sig i princip positiv till innehållet i *Anecdotes historiques* men vände sig liksom andra samtida bedömare mot Raynals »tröttsamma och tillkrånglade» skrivsätt. Verket omtrycktes senare i bearbetat och utvidgat skick och en del av det som rönt särskilt stor uppskattning publicerades även separat, nämligen *Divorce de Henri VIII et de Catherine d'Aragon* (1763).

Av abbéns skrifter är det numera endast en som anses äga bestående intresse: *Histoire philosophique et poli-tique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, omfattande tio volymer. Det är också detta arbe-te som, inom ramen för den biografiska framställning-en, står i fokus för avhandlingen. Första upplagan utkom anonymt och enligt vedertagen uppfattning är dess bästa partier skrivna av Raynals vän och beskydda-re Diderot. Åtskilliga andra medarbetare bidrog och Raynals huvudsakliga insats var egentligen att han smälte samman det hela till en väldig compilation, kryddad med utveckelser och retoriskt anlagda tirader. På denna punkt är Bancarel oförsiktig nog att negligera nya forskningsinsatser och föredrar överraskande att i princip tillskriva Raynal faderskapet till verket i sin helhet.

Arbetet sysslar huvudsakligen med det västra »Indien», det vill säga Nordamerika och de västindiska öarna, som också var det som tilldrog sig läsarnas huvudintresse. Den tongivande samtida kritikern Jean François de La Harpe förklarade dess framgång med att det vände sig till så många olika läsarkategorier. Politikerna var, skriver han, intresserade av att läsa om hur fjärran belägna länder styrdes, affärsmännen efter-frågade faktaunderlag och ekonomiska kalkyler, filoso-ferna uppskattade att toleransens princip hyllades och

att vidskepelse och förtryck fördömdes. Kvinnorna slutligen önskade läsa romantiska skildringar där deras behag prisades.

I *Histoire des deux Indes* tog Raynal parti för de eng-elska upprorsmännen och efter revolutionen för det fria Amerika. Han upprördes över krigets grymhet och rik-tade hårda angrepp mot slavhandeln och även mot kolonialismen som system. I Rousseaus anda ansåg han att Amerikas urinnevånare levde lyckligare än »de civi-liserade folken». Åsikter och känslottringar som dessa upptogs inte väl av myndigheterna, men de reagerade långsamt och det dröjde två år från publiceringen i Amsterdam 1770 till dess att den första upplagan för-bjöds. En ny upplaga, tryckt i Haag 1774, sattes ome-delbart på index av prästerskapet. En tredje, ännu mer polemisk version, tryckt i Genève år 1780, där Raynal vågat ta steget att visa upp sig med både namn och por-trätt, fördömdes nästföljande år av Parisparlamentet, varpå den enligt gängse bruk brändes offentligt av bödeln. I denna tredje upplaga hade Raynal också, i Calas-affärens skugga, angripit den religiösa fanatismen och uppträtt till protestantismens försvar.

Verket rönt en unik framgång – som givetvis underblåstes av censurens framfart – inte bara i Frankrike utan även på den europeiska kontinenten. I Amerika, där sanningshalten i Raynals skildringar och analyser bäst kunde bedömas, vägde det mera jämnt mellan beröm och klander. Till dem som uppskattade Raynals skrift hörde Robert Bell och Anthony Benezet, bland kritikerna fanns kända personligheter som Thomas Jefferson och Thomas Paine.

Trots läsarnas uppskattning fann Raynal för gott att gå i exil. Hans roll befästes som »filosof» av det typiska 1700-talssnittet, alltså tänkare och filantrop med ett starkt socialt och frihetligt patos. Hur littera-turen, eller mera exakt ett historiskt och ekonomiskt inriktat författarskap som Raynals, kunde bli en makt-faktor och ställas i utvecklingens tjänst beskriver Bancarel i det tredje kapitlet, »La littérature comme instrument». Raynal kom, med en akademibroders i Marseille, Dominique Bertrands, ord, att ses som »fri-hetens apostel och martyr» (s. 315). Han besökte Spa, England, Preussen, Schweiz och Ryssland. Överallt mottogs han, som Pierre Larousse slyligt anmärker, med den största högaktning av de monarker – främst Fredrik II och Katarina II – vars troner han eftersträva-de att underminera.

Fyra år senare hade ovädret lagt sig och han fick möjlighet att återvända, dock inte till huvudstaden.

Raynal valde då, på inbjudan av en beskyddare men även av hälsoskäl, att slå sig ner i Toulon, där han ägnade sig åt att idka välgörenhet och åt att grunda litterära priser. Han glömde inte sin gamla hemprovins Rouergue utan stödde släktingar och vänner med rekommendationer och skötsamma bönder eller fattiga nödlidande med penninggåvor. Raynal hade tidigt kommit till insikt om akademiernas makt att skapa eller omintetgöra litterära reputationer och var själv sedan tidigare ledamot av akademierna i La Rochelle och Berlin. Hans litterära plattform blev nu akademierna i Lyon och Marseille. Det har sitt särskilda intresse att den unge Napoleon en gång deltog i en av Raynals där utlysta litterära pristävlingar.

Gilles Bancarel påminner om att revolutionsmannen Chamfort såg Raynal som en av de stora författare – dit hörde även Helvétius, Rousseau och Diderot – som trots oomtvistlig förtjänst aldrig valdes in i Franska Akademien, de så kallade innehavarna av »stol nr 41». Detta var i och för sig en rätt naturlig konsekvens av akademins lojalitet gentemot monarkin och *l'ancien régime*. Däremot hann han kort före sin död bli invald i det nybildade *Institut*, en hedersbevisning som han dock avböjde av åldersskäl.

I avhandlingens fjärde avsnitt, »Le choc de la réalité», konfronteras den idealistiskt anlagde reformatorn med en ny verklighet som han inte kunde acceptera. Revolutionen – som bland annat skulle komma att avskaffa Franska Akademien – tycktes i ett slag kunna förverkliga många av de idéer han kämpat för, och när ständerna sammankallades 1789 utsåg staden Marseille honom till representant för tredje ståndet. Raynal skrev till sin valkrets att han var hedrad över förtroendet och tacksam att tiden hunnit i fatt hans idéer. Han avböjde dock, då han kände sig alltför gammal och orkeslös. Men år 1791 ingav han som nämnts ett nytt, märkligt brev till nationalförsamlingen, där han tog tillbaka de åsikter han förfäktat i sina verk och mellan raderna fördömda den nya regimen. Liksom han förut talat till konungar om deras plikter ville han nu tala till folket om dess förvillelser.

Vad Bancarel underlåter att nämna är att Raynal mot slutet av sitt liv även avsvor sig sitt magnum opus, *Histoire des deux Indes*, och rentav förklarade sig positiv till slavsystemet. Föga förvånande ledde abbéns nya sinnesförfattning till att han svartlistades av de nya makt-havarna. Tack vare sin popularitet undgick han giljotinen, men han anklagades för senilitet och man spred karikatyrer av den tidigare vördade patriarken, varpå

hans verk överlämnades åt glömskan. Var det förskräckelse över revolutionens excesser, en förändring i hans eget tänkesätt eller helt enkelt ett behov att alltid hävda sin integritet genom att distansera sig från makten som låg bakom detta mentala »jordskred» (*séisme*)? Frågan står alltså öppen.

Den egentliga avhandlingstexten följs av ett antal nyttiga bilagor, såsom en förteckning över de av Raynal utlysta pristävlingarna, ett utdrag ur Chateaubriands *Voyage en Amérique*, som kan ses som ett senkommet svar på en av Raynals prisfrågor (»Har upptäckten av Amerika varit nyttig eller skadlig för mänskligheten?»), en ikonografisk dokumentation, genealogiska uppgifter, en omfattande bibliografi och ett index.

Den svenske forskare som förefaller att grundligast ha uppehållit sig vid Raynals person och verk är Harald Elovson i avhandlingen *Amerika i svensk litteratur 1750–1820* (1930). Enligt honom är Raynal den fransman som mest initierat skildrat Amerika under tiden fram till den nordamerikanska revolutionen, och eftersom franska vid den tiden var ett vida mer känt och läst språk än engelska i Sverige, så fick Raynals *Histoire des deux Indes* stor betydelse för hur den svenska synen på Amerika kom att gestalta sig.

Med sina *Lettres philosophiques* (1734) hade Voltaire, som Elovson framhåller, i sitt hemland lagt en grund för kulten av kväkarna med en »patetisk och hänförd skildring av Penn och hans stat» (s. 25). Montesquieu, Jaucourt och Raynal följde efter. Elovson kan konstatera att Raynals framställning av Pennsylvania och kväkarna vilar på en kompilation utförd av J. Ph. Rousselot de Surgy, *Histoire naturelle et politique de la Pensylvanie et de l'établissement des Quakers dans cette contrée* (1768). Den förnämsta källan till detta arbete var i sin tur J. Ph. Murrays tyska översättning av Linnélärjungen Pehr Kalms *En resa til Norra Amerika* (1–3, 1753–1761). »Över huvud taget låg det originella hos Raynal mindre i de idéer, han omfattade, än i den oförskräckthet och oförbehållsamhet, varmed han bekände sig till dem» (Elovson, s. 32).

Som Margareta Björkman visat tillhandahöll Stockholms boklädor Raynals verk på både franska och svenska. Sålunda fanns *Histoire des deux Indes* representerad i de svenska bokhandlarnas kataloger, även om den tredje, mest uttalat samhällskritiska upplagan var förbjuden också i Sverige. Ett slags moralisk lärobok, närmast avsedd för krigsmaktens personal, som Raynal författat på regeringens uppdrag, *École militaire, ouvrage composé par ordre du Gouvernement* (1762), översattes år

1784 under titeln *Krigs-scholan* och återutgavs redan nästföljande år under den kanske mer säljande rubriceringen *Heroiska gärningar, blodiga händelser, praesence d'esprit och subordinations-brott igensökta och med granskning tagna utur alla rikens militairiska historier ifrån verldenes skapelse til närvarande tider*.

I vimlet av märkliga och pittoreska episoder i Raynals hektiska liv förtjänar åtminstone en att återges. Under sin resa i Schweiz – där han bland andra celebriteter träffade både Johann Caspar Lavater och Madame de Staël – fick Raynal infallet att låta resa en över tio meter hög obelisk på Rütli-ängen vid Vierwaldstättersjön, den plats där de tre kantonerna som ingick i det ursprungliga schweiziska edsförbundet möts. Monumentet, vars syfte var att hylla frihetens idé och det fria Schweiz grundare, uppfördes trots lokalt motstånd och problem med finansieringen, men krossades av blixten samma år som Raynal själv gick bort. En pikant detalj i sammanhanget var att en av de första tillskyndarna av idén med monumentet varit ingen mindre än Benjamin Franklin, åskledarens uppfinnare. För ett ögonblick överger Bancarel sin apologetiska inställning och påpekar med mild ironi att den som gör alltför flitigt bruk av symboler ibland riskerar att själv falla offer för dem.

Det råder ingen tvekan om att Gilles Bancarel är en framstående kännare av abbé Raynal. Han åberopar och citerar flitigt en imponerande mängd dokument och källor, varibland åtskilliga förut okända, och hans egna bidrag till litteraturlistan upptar inemot 20 nummer. Huvudintrycket av läsningen är dock att författaren hållit sig alltför ängsligt och detaljrikt nära den biografiska linjen han i inledningen sagt sig vilja undvika och därför bara antydningssvis orkat höja sig till mera övergripande och kritiskt hållna sammanfattningar och bedömningar.

Sven Björkman

Margareta Björkman, *Catharina Ahlgren. Ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige*, Stockholm: Atlantis, 2006. (512 s.)

I denna omfattande och innehållsrika bok har Margareta Björkmans ambition varit att lyfta fram »en försvunnen människas värld». Den i historien försvunna människan är Catharina Ahlgren som levde under

1700-talet och en bit in på nästa århundrade. Hon var översättare och blev en av Sveriges första kvinnliga journalister då hon gav ut tidskriften *Brefväxling emellan twänne fruntimmer*. Det är hennes ovanliga livsöde som yrkesverksam kvinnlig journalist och hennes mobilitet i olika sociala miljöer som främst intresserat Björkman. Hennes syfte med boken, har varit att kartlägga och beskriva Catharina Ahlgrens levnadsbana och produktion samt belysa de miljöer hon verkade i.

Margareta Björkman har delat upp innehållet i sin bok i fem delar. I den första tecknas Catharina Ahlgrens levnad. Björkman påpekar att redovisningen är fragmentarisk på grund av bristande källmaterial. Med undantag för en femtonårsperiod då Catharina Ahlgren helt försvinner ur källorna, lyckas hon dock finna tillräckligt med information för att kunna presentera en sammanhängande bild. Det är ett ovanligt levnadsöde som målas upp. Catharina Ahlgren kom under sitt liv att befinna sig i vitt skilda sociala miljöer. Hon föddes in i en lantlig högreståndsmiljö och verkade till och med under en kortare period i det aristokratiska hovet. Två gånger gifte och skiljde hon sig. Efter sin första skilsmässa tvingades hon genomgå en social degradering, till en stockholmsk småborgerlighet som enligt Björkman gränsade till proletariat. Det var efter den första skilsmässan som Catharina Ahlgren började ge ut sin tidskrift och utföra översättningar. En av orsakerna till hennes produktion, menar Björkman, skulle vara behovet av försörjning. Under senare delen av sitt liv fick hon också erfara det provinsiella stadslivet, då hon under en period var bosatt i Linköping. Catharina Ahlgren fick fyra barn vars liv också uppmärksammas i levnadsbeskrivningen.

I den andra delen gör Björkman en tematisk analys av Catharina Ahlgrens tidskrift *Brefväxling emellan twänne fruntimmer*, som utkom under åren 1772–1773. Tidskriften består bland annat av brevväxlingar mellan signaturen Adelaide och olika brevvänner. Bakom signaturen dolde sig Catharina Ahlgren; hennes eget namn publicerades aldrig. I analysen håller Björkman genomgående isär Adelaide ifrån Catharina Ahlgren. Med utgångspunkt från Adelaides brev ger Björkman inblickar i olika för tidsperioden aktuella sammanhang. Med stöd av tidigare forskning belyses bland annat synen på religion, rojalism, kärlek, äktenskap och vänskap. Kapitlet inleds med ett utförligt resonemang kring Catharina Ahlgrens verksamhet som publicist. Här diskuteras också pressens betydelse och rådande villkor för tidningsutgivning. Björkman ställer sig den